

Кратко
Ольга Вікторівна
аспірантка,
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький
державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди»
(м. Переяслав-Хмельницький)

**ФОРМУВАННЯ НАУКОВОГО СВІТОГЛЯДУ ПРОФЕСОРА
О.П. МАРКЕВИЧА В ГАЛУЗІ ПРИРОДНИЧИХ НАУК
(20–30-ті рр. ХХ ст.)**

У статті висвітлено основні етапи формування наукового світогляду професора О. П. Маркевича як вченого-зоолога, паразитолога в Білоцерківському педагогічному технікумі та Київському університеті в 20-30 –ті рр. ХХ ст.

В статье отражены основные этапы формирования научного мировоззрения профессора А. П. Маркевича как ученого-зоолога, паразитолога в Белоцерковском педагогическом техникуме и Киевском университете в 20-30-е годы ХХ века.

The article reflects the main stages of the scientific outlook of Professor AP Markevich as zoologists, parasitologists in Bila Tserkva Teachers College and the University of Kiev in the 20's and 30 years of the twentieth century.

Ім'я видатного вченого-біолога О. П. Маркевича добре відоме як в Україні, так і поза її межами. Професор зробив вагомий внесок у фундаментальну природничу науку. Інтереси вченого впродовж його творчої діяльності були спрямовані на різні, але споріднені природничі науки. О. П. Маркевич залишив вагому творчу спадщину в різних галузях біологічної науки – зоології, паразитології, ветеринарії, іхтіопаразитології, гідропаразитології, паразитоценології тощо.

Контрольним джерелом для фактологічного матеріалу послужили два біологічні нариси, один з яких складений В. П. Коваль і Г. В. Бошком (1975), а

другий – О. Я. Пилипчуком (1999), а також статті із наукових збірників та журналів.

Метою нашого дослідження стало вивчення основних етапів формування наукового світогляду професора О. П. Маркевича в галузі природничих наук. Відповідно до поставленої мети визначено *наступні завдання*:

- простежити основні шляхи становлення О. П. Маркевича як вченого-біолога в Білоцерківському педагогічному технікумі;
- проаналізувати дослідницьку діяльність О. П. Маркевича в Київському університеті імені Тараса Шевченка.

Олександр Прокопович Маркевич народився 19 березня 1905 р. в с. Плоске Тарашанського повіту Київської губернії в бідній селянській сім'ї. Дитячі роки він прожив у сусідньому селі – Насташка, де і отримав початку освіти. Сім'я майбутнього всесвітньо відомого ученого була релігійною.

У 1912 р. О. П. Маркевич був зарахований до першої групи церковноприходської школи. З ранніх років О. П. Маркевич проявив потяг до знань, до вивчення іноземних мов. У 1915 році після закінчення третьої групи церковноприходської школи батько відвіз сина до Києва. Успішно склавши вступні іспити, О. П. Маркевич поступив до першого класу Києво-Софіївського духовного училища (будівля збереглася до наших днів). Училище було розташоване на території Софіївського собору. [2, с. 8–9]. Проте у зв'язку із революційним безладдям О. П. Маркевич не зміг продовжувати навчання в Києво-Софіївському духовному училищі. І лише наприкінці літа 1920 р. він поступив до останнього класу першої Білоцерківської трудової школи. Велике навантаження, пов'язане з навчанням і роботою в місцевому краєзнавчому музеї препаратором, не перешкоджали юному студенту займатися і суспільною діяльністю. Він був членом студкому, головою культкомісії, представником студентів у педраді технікуму. Брав участь в драмгуртку, співав у студентському хорі, відвідував курси диригентів. Пізніше, отримавши свідоцтво про закінчення курсів диригентів, О. П. Маркевич керував хором у Білоцерківському притулку для єврейських сиріт. Талановитий хлопець вивчив

єврейську мову і вільно спілкувався з єврейським населенням України, він також досконало опанував єврейську грамоту [6, с. 113–115].

Після закінчення Білоцерківської трудової школи у 1921 році, О. П. Маркевич в тому ж році вступив до Білоцерківського педагогічного технікуму. Навчаючись у педагогічному технікумі, О. П. Маркевич проявив схильність до зоології. Це помітив професор Федір Данилович Великохатко і влаштував його на роботу у місцевий краєзнавчий музей препаратором.

Основним напрямом науково-дослідної роботи в цей період О. П. Маркевича було дослідження риб, амфібій, рептилій та виготовлення препаратів із них. Навесні 1922 р. за порадою викладача Ф. Д. Великохатка, О. П. Маркевич почав вивчення риб р. Рось. Про результати цього дослідження не раз доповідав на засіданнях студентського зоологічного гуртка. В лабораторії О. П. Маркевич також проводив експериментальні дослідження впливу температурного фактору на різні стадії індивідуального розвитку річкового карпа [3, с. 4]. Результатом іхтіологічних досліджень риб р. Рось стала його дипломна робота – «Риби річки Рось», яка лягла згодом в основу брошури професора Ф. Д. Великохатка «Риби Білоцерківщини». У передмові цієї брошури професор Ф. Д. Великохатко висловив подяку О. П. Маркевичу. У процесі роботи над дипломною учений О. П. Маркевич зібрав велику іхтіологічну колекцію. У зоологічному кабінеті педтехнікуму молодий дослідник О. П. Маркевич проводив також експериментальні дослідження, з'ясовуючи вплив температури води на розвиток ставкового коропа. Результати цих досліджень лягли в основу написання роботи з питань акліматизації цього виду риб. О. П. Маркевич вже на початку свого творчого шляху проявив себе, як наполегливий, скурпульозний дослідник [2, с. 16; 8].

Закінчивши з відзнакою у 1925 р. технікум, О. П. Маркевича направили на роботу у селище Ставище Білоцерківського округу. Там молодий учений розпочав плідну діяльність на ниві народної освіти. Зокрема, О. П. Маркевич викладав природознавчі дисципліни в школі с. Ставище та німецьку мову в районній трудовій школі с. Розкішне, а також біологію у Ставищенській

агропрофшколі, активно приймав участь в ліквідації неграмотності. Готуючись до занять, проводячи екскурсії на природі, вивчаючи зібрані матеріали, О. П. Маркевич налагодив педагогічну роботу, а згодом і дослідницьку: значно поглибив власні знання про рослинний і тваринний світ, вивчав риб р. Гнилий Тикич. Результати цієї роботи були оформлені у вигляді першої статті і передані зоологом Ф. Д. Великохатком для публікації в працях Білоцерківського краєзнавчого товариства [3, с. 4; 5, с. 34].

Пропрацювавши у школі один рік, влітку 1926 р. О. П. Маркевич був направлений Білоцерківською наросвітою до Києва на Всеукраїнські вищі інструкторські курси для підготовки методистів-біологів. Метою цих курсів було підвищення рівня викладання біологічних дисциплін у трудових школах та агрономічних середніх навчальних закладах. Курси було організовано на базі Політехнічного інституту. Викладали там відомі вчені, лекції яких викликали у О. П. Маркевича непереборне бажання вчитися далі. Особливо О. П. Маркевич захопився хімією, яку викладав професор Володимир Олексійович Ізбеков. Звернувши увагу на те, з якою цікавістю О. П. Маркевич слухав лекції, задавав багато запитань, він запропонував йому вступити до хіміко-технологічного факультету Політехнічного інституту. Ознайомившись з програмою навчальних курсів факультету, О. П. Маркевич обрав цукроваріння. Для ознайомлення з цим виробництвом професор порадив О. П. Маркевич поїхати до Жашкова, дав рекомендаційний лист до головного інженера цукрового заводу. Після закінчення курсів О. П. Маркевич подав документи на хіміко-технологічний факультет і відправився до Жашкова. Однак в списках допущених до іспитів О. П. Маркевича не виявилося. Причиною відмови було те, що він вже мав вищу освіту [2, с. 16–19].

Любов до природничих науки, бажання поглиблювати свої знання і працювати в галузі зоології привели О. П. Маркевича в 1926 р. на перший курс біологічного факультету Київського університету (колишній Вищий інститут народної освіти), куди він був зарахований на перший курс. З перших днів студентського життя в О. П. Маркевича виявилися блискучі здібності і

глибокий інтерес до зоології. Цей інтерес посилювався під благотворним впливом його вчителів – видатних вітчизняних зоологів М. М. Воскобойникова, Н. Г. Холодного, Д. Е. Белінга і І. І. Шмальгаузена. О. П. Маркевич активно включився в науково-дослідну роботу, невтомно займався в наукових гуртках, спеціальних семінарах, брав участь в наукових поїздках і експедиціях. Одночасно з навчанням в університеті, О. П. Маркевич виконував обов'язки секретаря секції мисливствознавства при постійній комісії АН УРСР з вивчення продуктивних сил республіки. Виконуючи завдання секції, молодий дослідник вивчав стан мисливського промислу і мисливських заказників на території Вінницької області. Результати його досліджень були оформлені у вигляді статей, частина яких була опублікована в 1929 р. [4, с. 5–19; 3, с.4].

Результати своїх досліджень О. П. Маркевич виклав на засіданні секції в доповіді «Охотничье хозяйство Винниччины и перспективы его развития». Незначна кількість матеріалів була опублікована в статті – «Вивчаємо практику заказників» [3, с. 4; 86]. На засіданні зоологічного семінару Київського товариства природознавців професор О. П. Маркевич зробив кілька доповідей за результатами власних досліджень. О. П. Маркевич приймав також участь в підготовці IV Всесоюзного з'їзду зоологів, анатомів і гістологів в Києві (1930), де виступав в дискусіях на секції систематики, фауністики і зоогеографії [3, с. 4–5; 2, с. 22].

У грудні 1928 р. О. П. Маркевич був зачислений в зоологічний семінар вищого типу, де за пропозицією академіка І. І. Шмальгаузена виконував спеціальну роботу із зоології, зокрема, вивчення пропорційності росту скелетних елементів у *Anura* [3, с. 4]. У зв'язку із старанністю і наполегливістю молодого вченого професор Артоболевський запропонував О. П. Маркевичу тему для дослідження – альбінізм у птахів. Наукова робота проводилася з колекцією альбіносів, що зберігалася у Зоологічному музеї університету. О. П. Маркевич приділяв багато часу цьому дослідженню. Проте закінчити його так і не вдалося, у зв'язку з важкими умовами життя: дошкуляв голод, молодому вченому доводилось заробляти перенесенням книг у бібліотеці

Всеукраїнської АН (ВУАН), репетиторством тощо [2, с. 20; 6]. Щоб полегшити своє матеріальне становище, за порадою однокурсника О. П. Маркевич вирушив в Конотоп, де, потрібен був викладач природознавства. Проте місце було зайняте, але йому запропонували посаду директора школи у райцентрі Дмитрівка. Пропрацювавши лише півроку, О. П. Маркевич знову повернувся до Києва, щоб продовжити навчання. У зв'язку з цим звернувся до ректора Київського університету з проханням поновити його у складі студентів. Ректор задовольнив прохання. В університеті О. П. Маркевич склав іспити за перший курс і був зарахований на другий [2, с. 21].

Одночасно із заняттями в університеті працював на Дніпровській біологічній станції Академії наук, де пройшов спеціальний практикум по ознайомленню з фауною прісних вод. Особливу увагу приділив обробці колекції вищих ракоподібних. Брав участь у експедиціях станції під керівництвом професора Дмитра Євстафійовича Белінга. Під час експедиції здійснював гідробіологічне обстеження Дніпровських порогів, дослідження водойм Вінницького округу (1929), вивчення ставкових господарств Білоцерківського округу (1930). Студент О. П. Маркевич збирав, окрім проб бентосу і планктону, матеріали по паразитах риб [3, с. 4]. Ці експедиції дали можливість О. П. Маркевичу, як студенту, значно поглибити знання з фауни прісних водойм України та опанувати методику гідробіологічних досліджень. В експедиціях О. П. Маркевич зацікавився паразитами риб, почав збирати матеріали з іхтіопаразитофауни. Розробка цих матеріалів дала можливість виявити багато нових видів паразитів, раніше невідомих в Україні. Слід відзначити, що ще у студентські роки О. П. Маркевич з'ясував природу поширеного в Україні «лускового» паразита. Результати вивчення цих матеріалів були опубліковані в статтях: «До фауни *Acanthoserphala* риб України», «Вивчаємо хвороби риб», «Матеріали до фауни паразитичних ракуватих риб України», «Про коропового ремінчика» [3, с. 86–97].

У студентські роки О. П. Маркевич був також секретарем агробіологічної предметної комісії, членом профтрійки факультету, академуповноваженим,

секретарем зоологічного семінару вищого типу, членом президії студентського краєзнавчого гуртка, старостою студентської хорової капели, читав лекції у підшефній військовій частині. Однак попри відмінне навчання та велику громадську діяльність, стипендію не одержував, і коштів на життя було обмаль. Лише в 1929 р., коли молодий вчений отримав платну посаду лектора у клубі залізничників, матеріальне становище О. П. Маркевич помітно поліпшилося. За свідченням професора Ерліха, голови наукової ради лекторію, лекції О. П. Маркевича були цікавими і завжди позитивно оцінювались аудиторією [2, с. 22].

У 1930 р. О. П. Маркевич з відзнакою закінчив університет і, як молодий, талановитий дослідник був рекомендований вченою радою в аспірантуру на кафедру зоології яку очолював професор І. І. Шмальгаузен. Але аспірантської вакансії в тому році на кафедрі зоології в Київському університеті не було. У зв'язку з цим О. П. Маркевич був направлений в Ленінград, в Іхтіологічний інституту Всесоюзної академії сільськогосподарських наук ім. В. І. Леніна. На з'їзді вчених був присутній відомий зоолог і гідролог професор М. М. Кніпович, директор Ленінградського Іхтіологічного інституту. Академік І. І. Шмальгаузен познайомив О. П. Маркевича з ним, пояснив ситуацію і після розмови М. М. Кніпович запропонував О. П. Маркевичу вступити до аспірантури в його інституті. Маючи блискучі рекомендації свого вчителя, академіка І. І. Шмальгаузена і керівника зоологічного семінару професора М. М. Воскобойникова, О. П. Маркевича поїхав до Ленінграду. У тому ж році його зарахували першим аспірантом першої в країні лабораторії відділу паразитології і хвороб риб Інституту іхтіології (Всесоюзний науковий інститут озерного і річкового рибного господарства). Керував лабораторією відомий учений, професор Валентин Олександрович Догель. Саме він був призначений науковим керівником О. П. Маркевича [3, с. 5].

На першому етапі своєї діяльності О. П. Маркевич спрямував свої зусилля на організацію наукових досліджень, у галузі паразитології. На той час фауна паразитів України була досліджена вкрай недостатньо, про більшість

груп паразитичних організмів і паразитарних захворювань тварин і рослин наука, якщо й мала, то лише фрагментарні дані. Перед О. П. Маркевичем лежало широке необроблене поле діяльності. Розробляючи плани досліджень, О. П. Маркевич звернувся перш за все до вивчення паразитів і паразитозів риб та сільськогосподарських тварин. До цих досліджень залучались не тільки співробітники керованих ним колективів, а й фахівці Науково-дослідного інституту ставкового рибного господарства в Києві та інших наукових закладів. Розвитку і організації досліджень саме з іхтіопаразитології професор О. П. Маркевич не випадково надавав великого значення, зважаючи на значне поширення паразитарних захворювань риб, які завдавали великих збитків, зокрема, в ставкових господарствах. Без знання видового складу паразитів, їх динаміки, особливостей розвитку, науково обґрунтовані практичні заходи, як вважав О. П. Маркевич, неможливі [7; 9].

Науково-дослідна робота з іхтіопаразитології розгорнулася як у відділі паразитології Інституту зоології АН України, так і на кафедрі зоології університету ім. Т. Г. Шевченка, де вчені віддавали перевагу вивченню інших груп безхребетних тварин. Дослідження здійснювались як на стаціонарах, так і шляхом експедиційних виїздів. У експедиціях брали участь співробітники і аспіранти, а також студенти. Експедиційні дослідження проводилися не лише в Україні, а й за її межами. Одна з них, зокрема, працювала на Баренцовому морі в 1936 р. Учасниками її були зібрані матеріали для наукових досліджень, вдосконалення практичних занять студентів, поповнення експозицій зоологічних музеїв Київського університету та Інституту зоології АН України.

Завдяки організаційним зусиллям О. П. Маркевича іхтіопаразитологія вже в передвоєнні роки сформувалась як самостійний напрямок досліджень. Зазначимо також, що в цей період професору О. П. Маркевичу доводилось багато часу віддавати організації досліджень з інших напрямів зоологічної науки, які розроблялись в Інституті зоології і на біологічному факультеті університету ім. Т. Г. Шевченка.

Слід відзначити також вагомі результати досліджень О. П. Маркевича і в інших галузях біологічної науки. Фактично він обійняв усі напрямки природничих наук на Україні. Наукова спрага була притаманна його душі, поряд із цим була величезною його просвітницька, пропагандистська та популяризаторська діяльність. О. П. Маркевич, як пропагандист і популяризатор науки, добре володів словом, особливими прийомами захоплював увагу слухачів.

У коло інтересів О. П. Маркевича входили і загально-біологічні проблеми. В цьому зв'язку слід відзначити організацію і проведення екологічної конференції, присвяченої масовим розмноженням тварин і їх прогнозу, яка відбулась в 1940 р. На той час ця проблема мала велике практичне значення, оскільки масове розмноження деяких груп тварин (комах, мишоподібних гризунів) завдавало значної шкоди сільському господарству. Це була перша в країні екологічна конференція, вона засвідчила турботу фахівців про стан навколишнього середовища ще в довоєнні роки і започаткувала регулярні конференції такого спрямування, проведення яких відновилось після війни [2, с. 129].

Іntenсивно працював протягом усього життя О. П. Маркевич в галузі організації і планування паразитологічних досліджень в Україні. За його ініціативою скликався багато зборів і наукових конференцій з питань паразитології, екології, фауністики. Аналізуючи наукову спадщину О. П. Маркевича, слід відзначити широкий діапазон загальнобіологічних і паразитологічних проблем, які увійшли в коло наукових інтересів цього вченого [8].

Будучи найбільшим фахівцем-паразитологом, академік О. П. Маркевич був піонером вивчення паразитичних веслоногих в Україні і заслужив цими дослідженнями міжнародне визнання. Створюючи нову систему цієї групи тварин, О. П. Маркевич використовував не тільки морфологічний критерій, але гармонійно пов'язав з ним матеріали з екології цих паразитів і еволюції їх господарів. Його система була побудована на міцній основі філогенезу .

Якщо до цього великого списку додати величезну і тривалу педагогічну і організаційну діяльність, блискучу роботу по вихованню молодих кадрів, його активну, творчу суспільну діяльність, його чесну принциповість і патріотизм, то образ О. П. Маркевича з'явиться перед нами у всій своїй повноті і яскравості [4, с. 6].

Таким чином, формування наукового світогляду О. П. Маркевича розпочалося ще в студентські роки в Білоцерківському педагогічному технікумі, де він, під керівництвом професора Ф. Д. Великохатько, вивчав фауну риб р. Рось.

На формування наукового світогляду професора О. П. Маркевича вагомий вплив мав видатний вітчизняний зоолог І. І. Шмальгаузен.

Науково-дослідна робота О. П. Маркевича поглибилася під час його навчання в Київському університеті.

Список використаної літератури

1. *Коваль В. П.* Олександр Прокопович Маркевич: бібліографія вчених Української РСР / В. П. Коваль, Г. В. Бошко. – К. : Наук. думка АН УРСР, 1975. – 67 с.
2. *Пилипчук О. Я.* Олександр Прокопович Маркевич : бібліографія вчених Української РСР / О. Я. Пилипчук, Г. М. Двойнос. – К. : Наук. думка НАНУ, 1999. – 190 с.
3. *Пилипчук О. Я.* Олександр Прокопович Маркевич / О. Я. Пилипчук. – К. : Наук. думка АН УРСР, 1986. – 103 с.
4. *Мазуркович Б. М.* Научная, педагогическая и общественная деятельность академика АН УССР А. П. Маркевича / Б. М. Мазуркович, Г. В. Бошко. – К. : Наук. думка, 1965. – С. 5–19.
5. *Великохатько Ф. Д.* Риби Білоцерківщини / Ф. Д. Великохатько // Білоцерківське краєзнавче т-во, 1929. – Т. 2, вип. 3. – 34 с.
6. *Бошко Г. В.* К 70-леттю академика АН УССР А. П. Маркевича / Г. В. Бошко, Д. Н. Засухін // Медицинская паразитология и паразитарные болезни. –К., 1985. – С.113-115.
7. *Вашев Є. А.* Паразитоценологія – нова концепція у заразній патології / Є. А. Вашев, В. М. Апатенко. – К., 2005. – С. 5–11.
8. *Мазуркович Б. М.* Научная, педагогическая и общественная деятельность академика АН УССР А. П. Маркевича / Б. М. Мазуркович, Г. В. Бошко. – К., 1965. – С. 5–19.
9. *Серков Ф. Н.* Развитие биологии на Украине / Ф. Н. Серков, В. П. Васильев. – К. : Наук. думка, 1985. – 445 с.